

Ненад ВУКОВИЋ

СЕМАНТИКА ИГРЕ „ВУКОВА” СЕМАНТИКА РИЈЕЧИ У ИГРИ

Игра вукова, према ономе што сам могао да чујем и забиљежим (прилично давно записујући старе дурмиторске игре), игра се зими на сијелима у дугим зимским ноћима. Обично сједи „чобан” и свира на двојницама, свирку чешће прекида *буљекџањем*, он *буљече*, свира поред њега леже пси, обично два, околу су дјевојке и момци – његово *стадо* (или *буљук*). Све је мирно. У једном моменту „ударе вуци у стадо”, обично два вука и одведу „двје овце” (један дјевојку, други момка), чобанин за њима виче, буљече, баца камење или пуца. Кад му неко из масе каже кога су му одвели, почиње да *кука*, *лелече*: „*лѣгле мѣне дѣвечѣ...*” (шаливо, пренесено значење, *лелече довече* односило би се на жене). Потом прегледа овце, онако како ради домаћин ујесен правећи одабир пред зиму, остављајући *за ране* и издвајајући за продају и *за побек* (клање за зиму, зимницу). Иде по маси и опипава (додирујући по леђима): „...ова је лијепа – добра *јавилица*, за ране је; ова не ваља – *шуња око мужњака*, не знам шта с њом, добра је на млијеку; ова је доброг *врѣњаца* – ранити; ова је *судсиса* – не ваља, треба смаћи (продати или заклати), ова *рано закџапи* – смаћи; ова је *чџапа* – не ваља, треба смаћи; ова је *првѣдџанка*, ова *другѣдџанка*, ова *трећѣдџанка* – добре за ране; ову *четверѣдџанку* смаћи и ову *јалову* (*јаловушу* оставити за Божића, а ону другу за Славе), *рано оста јалова*, ...” Опипава и мушкарце, пробајући да их ухвати и „за стидно мјесто”: „... овај *зрѣкасти шиљег* је добар; овај *бјѣлѣн* је *дивизац* – добар; овај *прѣодник* (*лисаљ*) јави добро, а и утучен је, овај *вранооки намљечак* више није за ране; овај *дивизац*

није лош, но му је мајка ситна, —утући и оставити догодине за посека; овај *шиљег* је *лиомуд* – смаћи да не квари овце ...” Обично шиљеге и двисце *оставља на овце*. Све то ради са женама и мушкарцима – уз много шале и „масних” израза. Захвалан богу што му вук није однио најбоље. Богатство игре зависи и од инвентивности самог (актера) чобанина.

Игра је типично преношење свакидашњег живота на сцену, у игру. Док дувају оштри вјетрови данима и данима пада снијег, живи љето и богата јесен у забавама.

С обзиром на то да је вук у народу демонска животиња, коју је ђаво створио, „да има међу очима три вражје длаке и да се сам ђаво плаши вука”, да ријеч *вук* треба избјегавати, „нарочито ноћу”, а и кад се изговори та ријеч, обавезно се дода: *Тамо он. Овдје глуво било. Уста му каменом – вечера за мором* итд. Очекивала би се и у овој игри доза мистике, али овдје је нема, овдје нема ни страха, јер је основа игре комична, игра служи за развеселавање. У том крају, као и, уосталом, у многим другим, врло је широко лексичко поље с коријеном *вук-*; и у овим крајевима људска машта много шта је испрела кад је у питању вук, али о томе овдје неће бити ријечи.

На овом терену је пл. *вуци* („ударили вуци у овце”) и *вукови*; али *вуци* само у ном, дат. („Вуцима се за стрв не знало”) и чини ми се рјеђе, у инстр. и лоц. плурала. Ном. пл. *вуци* је фреквентнији у односу на *вукови*.

Чобан буљеће, ријетко ће се чути *чобанин*, једино у народним пјесмама: „Милош чобанин”; *буљекати*, *биљечѐм* са значењем ‘плашити вукове, растјеривати, тјерати вукове’; у другим крајевима овај глагол у овом значењу има други акценат и други однос *буљекати*, *биљѐкѐм* (*-ѐкајѐ*) несвр. покр. (на примјер у Херцеговини), а и са значењем ‘тјерати овце’ (забиљежено у Комарници, такође под Дурмитором, док са акцентом *буљекати*, *-ѐм* (*-ѐмо*, *-ѐте*) несвр. покр. са значењем ‘гласно говорити, викали’ (Гатачки крај)¹. Нико овај глагол не доводи у везу са турцизмом *биљук*, који има значење: 1) ‘чета војске, компанија’, 2) ‘од-

¹ Речник српскохрватског књижевног и народног језика (Речник САНУ), с. в. *буљекати*.

ред, дио, раздјељак’, 3) ‘јато, скупина, група’ („На целепе краве и волове,/ на буљуке овце јаловице”, нар. пјесма) ≤ тур. *bölük*². На дурмиторским теренима чешће је „буљук оваца” него, рецимо, „стадо оваца”, постоји и са префиксацијом *убиључити* (овце), *разбиључити* (‘разјединити стадо оваца’). Вјероватно је од истог коријена *буљекати* (са промјеном вокала у задњем дијелу основе), што у основи има значење ‘виком заштитити од вукова буљук оваца’.

Ударе вуци, ова синтагма лијепо показује да вукови *не долазе* у стадо оваца, *не улазе*, него само *ударају*, брзо и силовито, готово увијек правећи покољ.

Чобан лелече, у основи је узвик жалости *лѐле* (јаох, куку) од кога је формиран помоћу суфикса *-к* супстантив *лѐлѐк*, а тек од њега као основе помоћу *-ати* глагол *лелѐкати*, *лѐлечем* (такође и са префиксима *раз-* (*се*), *за-* итд.). Поред супст. *лелек* постоји и *лелѐкѝне* (‘*Das Wexgehœul*’, ‘*ululatus*’), ‘леле мене’. П. Скок узвик *lele* упоређује и са бугар. *олеле*, стцслов. *оле*, украј. адв. *lele* – ‘*na žalost*’ итд.³ Вјероватно се може ићи и даље. Комплетна семантичка разубојеност ове ријечи најприсутнија је баш у Црној Гори, гдје се још *лелече*, поред кукања и нарицања, за умрлим; како би рекао Његош, тамо још „лелек горе пролама”, „Стаде лелек по свој Гори Црној” (из народне пјесме) итд. У овој игри је направљена лијепа весела метафора преко звучне сличности *леле* и *легле*.

У ријечима *ра̀на*, *зар̀анити*, *изр̀анити* итд. (види књижевно *храна*, *исхранити* итд.) изгубљено је *х*. Овдје је формирана и специфична синтагма „за ране” (овца, крава, уопште стока коју треба при селекцији задржати). У говору овог краја уопште нема сугласника *х*, губи се претежно у интервокалском положају, као и на почетку ријечи, или се мијења у *к* или *г*⁴.

Супстантив *јавилица* (у сх. рјечницима се не налази) настао је од глагола *јавити* (добра *јавилица*, овца *јавилица*, она која јави пред стадом /води стадо/ и за овна се каже да *јави*, али нема суп-

² А. Шкалjić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1973, str. 153.

³ Р. Скок, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb 1971-74; ту II, s.v. *lele*.

⁴ Ј. Л. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, Јужнословенски филолог XVII, Београд 1940.

стантива). Глагол *јавити*, поред основног значења *јáвити*, *јáвим*, pf. ‘manifestum facere, patefacere, aperire; divulgare, učiniti da nešto bude javno ili učiniti da ko što zna...’ има и значење *јáвити*, *јáвѝм* impf, s објектом овце, ‘voditi ih idući pred njima ...’. „Може бити да постаје од какве интерјекције (што није потврђено) *јав* или *ја* којом се ваве овце. У наше вријеме (особито у Црној Гори), а између рјечника у Вукову (овце, ‘vor den schafen hergehen und sie leiten, dueo oviculas’)...”⁵ Овај глагол се јавља и са низом префикса: *до-*, *из-*, *од-*, *об-*, *по-*, *с-*, *пре-*, *при-* итд. И чобанин јави овце (овце се јаве на пашу, на пазар, чобанин се зове да сјави овце, овце саме јаве: „одјавише ми овце преко брда” итд.). „Prema Vaillantу значење 2°, које је везано за пастирско кретање, настало је депрефиксацијом према *пријавити* и *одјавити*, који значе ‘dolazak i odlazak stada’. Postverbal је са суфиксом *-ѝк*: *сјавак*, gen. *сјавка* m (Crna Gora) ‘zdig, slaženje stoke pod jesen s planine’...”⁶ Потиче из прасловенског: „Psł. *(j)aviti *(j)avjɑ od *(j)avě p. *јава*, por. lit. dial. *ovytis* ‘zjawić się we śnie’: dawne *ovuje* ‘na jawie’...”⁷

Шуња око мјужњака (овца која шуња зове се *шуњалица* („она шуњалица ми је досадила”), на широј сх. језичкој територији каже се и за жену „која се шуња, шуља, ходи полагано на пошним ргстима по кући или иначе тражећи, суњајући”⁸. Вук биљежи: *шуњало*, м. ‘који се шуња’, *шуњање*, н. ... *шуњање*, н. ... *шуњати*, њам, в. impf, ‘umherschneffeln, circumodoro’: шта ти *шуњаи* тамо?” и *шуњати се*, *шуња се*, в. г. impf, ‘schleichen, геро’ (cf. *вући се* 2, *улати се*, *фулати се*; *шумати се*): „Он *се шуња* од јеле до јеле”⁹. И овца нешто тражи око мужњака – камена на коме сједи планинка док музе овце (обично двије паралелно сједе на мужњацима и музу овце које чобанин најављује из струге, хватајући их за задње ноге и опкорачујући око кабла). Цио процес се зове *мужа* (*мусти*) а планинке које музу овце зову се *музалице* (овце које се музу зову се *музнице*: „Имам 50 музница и 10 јалових /јаловуша”). У Рјечнику JAZU

⁵ Рјечник хрватскога или српскога језика (Рјечник JAZU), с. в. *јавити*.

⁶ P. Skok, *op. dt.* I, s.v. *javiti*.

⁷ F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I, Kraków 1952-57, s.v. *jawić się*.

⁸ Рјечник JAZU, s. в. *šunjalica*.

⁹ Вук Ст. Карацић, *Српски рјечник*, Београд 1935, с.в. *шуњало*.

(VII) налази се ријеч: „*tuzňak*, m. ‘čovjek koji tuze, muzac, muzičar’ (Govori se u Dalmaciji)”. У дурмиторском крају раније су тај посао обављале само жене и зато нема супст. масц.

„Овца је доброг *врењаца*”, са значењем ‘добре расе’, на том терену је можда и најчешће „доброг соја”. Нигдје се не може наћи никаква потврда за ријеч *врењац*, нема је у рјечницима сх. језика, није се могло сазнати ни на којим теренима се јавља и у ком све значењу. Вјероватно би се у њој могла тражити романска основа у којој је дошло до метатезе (на примјер, са талијанском ријечи *vernaccia* итд.).

Овца *сувдсиса* („Ова је *сувдсиса*.”) је кад има једну усахлу сису (суху, осушену) и самим тим није „за ране” (обично је „за *посека*”). Овај адјектив се не налази у рјечницима, а настаје по истом принципу као и многи други сложени адјективи, типа *црнобрк*, *волоок* итд. (у сва три рода). „*За посека*” (у књижевном језику ијекавског израза *посјек*: *посјећи*) садржи у себи *с* настало асимилацијом од *сј* послвије кратке замјене *ѣ* (исти је случај у ријечима: *сести*, *секира*, *сѣтва* итд.). За разлику од књижевног језика, у источнохерцеговачким говорима, којима припада и дурмиторски говор, сачувани су гласови *ś*, *ź*, *dz* (маке-донско *s*, пољско *dz*).

Ова је *чипа* (овца која има мале сисе, тешко ухватљиве при мужи и дојењу; при мужи обично „остане непомузена”). Може да буде и крава *чипа*, али не као овца. *Чипа* је и планинска трава, оштра и ситна трава која се тешко коси (у дурмиторском крају таква се трава зове *чипац*, негдје и *зѣко* (више је сива) или *брк*. „*Чипав*, адј. ‘ubera exiqua habens, malijeh sisa, o ženskom živinčetu, a bez sumnje i čeľadetu ženskom’, u naše vrijeme, između rječnika samo u Vukovu, isporodi čipa, čipuja. Postaña tamna¹⁰„. Даље се тврди да може бити од кор. *скуп*- ‘tiskati, stiskivati, otkidati, umanjivati, slabiti itd’ и доводи се у везу са *чупати*, *штупати*. Овдје се може тражити потврда и у другим словенским језицима.

Овца која је *јалова* зове се и *јаловуша* („Добра јаловуша”. „Имам три јаловуше”), настало додавањем суфикса *-уша* (врло распрострањеног). У рјечницима нема *јаловуша*, једино *јалов*

¹⁰ Rječnik JAZU. s. v. čipav.

адј. ‘sterilis’, сусреће се у свим словенским језицима¹¹, још и са метафоричним значењима. (Идеја се изјаловила).

Шилъег, м, *шилъегвица*, ф; *двѣзац*, м, *двѣзица*, ф; овнови су даље *прѣодници* (синг, *прѣодник*) – једном, два, три пута и даље, *намљечци* (синг, *намљечак*); док су овце *првѣјанка* (она која се први пут јагњи), *другѣјанка* итд. Вук биљежи *шилъег*, м., *шилъегвица*, ф, *шилъеж*, и. (цолл.), *шилѣже*, н. а Рјечник JAZU још шире са много изведених ријечи. Готово сва ова лексичка разуђеност присутна је и на дурмиторском простору. *Шилъег* значи ‘млад ован’, а *шилъегвица* ‘млада овца’. Скок тврди да се овдје ради о јужнословенско-арбанаском лексему, без паралеле у осталим балканским језицима. „U arbanaskim oblicima varira u nenaglašenom slogu e-i: *shilék, shelék*, sa članom *-gu* m. prema f. *shilege, shelége*, a *shellige, -a* (Godin) ‘junges Lamm’. Etimologija nije utvrđena. Srpsko-hrvatski pastirski termin je zacijelo predslavenska riječ arbanaskog podrijetla, nastala u srednjovjekovnim arbanaskim katunima. Do ispuštanja arbanaskog do- četka došlo je najprije u kolektivu *šiljež* f., gdje se *-ež* osjeća kao slav. sufiks *-ež*, koji služi za apstrakta (tip *mladež*), zatim u deminutivu *šilježe* i na koncu u *šiljeg*. To je povuklo za sobom gubitak *-g* u *šilje*, bug. *šile*”¹².

На овом терену постоје ријечи: *двѣзе*, н. *двѣзац*, м, *двѣзица*, и, *двѣска*, ф, *двѣзѣд*, coll. Све се то сусреће у Вукову рјечнику и другим рјечницима. *Двѣзе* је брав од двије године. Основа ријечи је *двиз-* (према броју два, види и: „Дај дви очи да се нагледају”). „Лик *двиз-* проширен са *-з* појављује се у придјеву *двиз* (16. в.) ‘двогодишњи’; данас само у пастирској терминологији и то у поименичењима на *-ѣс*, *-ѣк*, *-ѣса*, *-ѣка*, *-ѣе* (gen. *-ѣта*), *-ѣце* (gen. *-ѣцѣта*): *двѣзѣс*, gen. *двѣзѣса* = *двѣзѣк* m ‘двогодишњи ован’ ...”¹³.

Зрњкаст(a) је овца (или ован) она која има зрње (зрна, тачкице) по бијелом „лицу” и зове се *зрња*, а ован *зрнѣљ*. *Лисаст(a)* је овца (или ован) она која има *лице* (широке фуге) низ „лице”; овца се зове *лица*, а ован *лицѣљ*. *Бјѣлѣн* је ован чистог бијелог „лица”, овца

¹¹ F. Sławski, *op. cit.*, s.v. *jalowy*.

¹² P. Skok, *op. cit.*, III, s.v. *šiljeg*.

¹³ P. Skok, *op. cit.* I, s.v. *dva*.

је *бјѐка*, поим. адј. (\leq *бјеека* \leq *бјеока* \leq *бјелка*). *Враноок(а)* је овца (или ован) која има тамне кругове око очију, овца се зове *вранока*.

„Овај шиљег је *лиџмуд*” ($<$ *лихомуд*) значи да је једнојајан. У рјечницима се истиче да се ради о коњу или бику¹⁴, на Дурмитору се каже и за овна који има једно јаје веће. Вјероватно се и овдје ради о општесловенском и прасловенском адјективу *лих* ‘сувишан, непаран’, затим у значењу ‘осим’ (у дурмиторском крају: *лише* и *ликше*).

Прѐодник (*прѐоднлк*), код Вука и *прѐодњѧк*¹⁵, такође и *прѐходни* (ован који *преходи* /*преоди*/ сваке године: „прве године јагње, друге двизац, треће намљечак, четврте преходник и онда једнако преходи”).

Ријеч *намљечак* сусреће се у истом значењу код Вука, са знаком да се у Дробњаку (дурмиторски крај) говори *намјечак*¹⁶, ми смо на истом терену забиљежили и *намљечак* (с епентезом *л* и јотовањем), све у значењу ‘ован у трећој години’. У Рјечнику JAZU се истиче да је *намљечак* могло најприје значити ‘*tele ili jagnje koje još sisa*’ и упоређује са *mljekota*. Што би значило да је у коријену ријечи *млијеко*.

Nenad VUKOVIĆ

THE SEMANTICS OF THE „WOLVES’ PLAY”
– THE SEMANTICS OF WORDS IN PLAY –

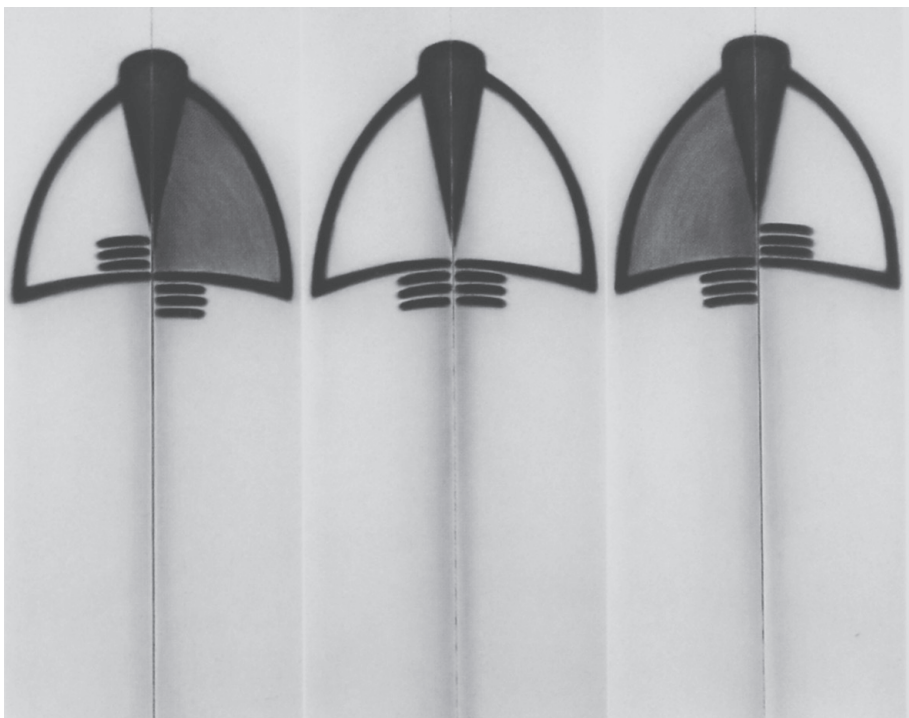
Summary

The totally forgotten „Wolves’ Play” is among the most appealing ancient shepherd’s plays on the mountain Durmitor. It is characterized by an overwhelming lexical abundance with each word containing broad semantic fields. Many of these words have long been forgotten, too. This paper presents the reader with part of the lexical wealth connected with this, in linguistic terms too, intriguing play.

¹⁴ Речник САНУ, с. в. *лихомуд*.

¹⁵ Вук Ст. Карацић, *оп. цит.*, с. в. *прехођњах* и даље.

¹⁶ Рјечник JAZU, с. в. *namlječak*.

Анка Бурић: *Равношежа*, 200 x 240 cm, 2003.